

Ольга Сасовська

студентка факультету психології і соціології
Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки

Ярослав Гошовський

доктор психологічних наук, професор
Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕЖИВАННЯ САМОТНОСТІ ДЕПРИВОВАНИМИ ПІДЛІТКАМИ

Постановка наукової проблеми та її значення. Проблема переживання самотності є актуальною протягом усієї історії людства. Сьогодні, коли йдуть процеси глобалізації, зростання кількості населення, перетворення міст на мегаполіси, проблема самотності постала особливо гостро. Саме відчуття самотності нерідко стає причиною депресій та суїцидів. Особливо складно ця проблема переживається у підлітковому віці, оскільки підліткам, які тільки готуються вступити у доросле життя, не вистачає вмінь та досвіду, щоб подолати гнітюче почуття самотності.

Водночас, в українському суспільстві існує проблема незахищеності, нестабільності, розмитості ціннісних орієнтирів, що є наслідком зростання соціального сирітства, дитячої безпритульності та поширення злочинності серед підлітків.

На нашу думку, порушення побудови власних життєвих цінностей та встановлення міжособистісних відносин одним із найбільш гострих переживань депривованих підлітків стає відчуття самотності. Саме відсутність можливостей задоволення потреби у взаємодії негативно впливають на стан організму і детермінують розвиток психічної депривації.

Проблема самотності особистості знайшла відображення у дослідженнях Р. Вейса, Л. Виготського, С. Малишевої, Н. Рождественської, І. Кона, О. Долгунової, І. Слободчикова, А. Мудрик, І. Тендер.

Серед науковців, що досліджували проблему розвитку особистості в умовах психічної депривації неодноразово викликала підвищений інтерес багатьох дослідників (М. Айнсворз, Дж. Боулбі, Й. Лангмейер, М. Лісіна, Є. Макогончук, З. Матейчек, І. Мудрак, В. Мухіна, Л. Осьмак, А. Прихожан, О. Уманська, А. Фройд, І. Фурманов, Р. Шпітц та ін.), які відзначають, що ключовою сутнісною ознакою цього явища виступає різнобічна блокада базальних можливостей для реалізації екзистенційних потреб (Д. Гошовська, Я. Гошовський).

Виклад основного матеріалу. Найважливішим елементом внутрішньої структури поведінки підліткового віку виступають потреби особистості, які становлять психологічну основу поведінки. [5, с. 77]. Основними життєво важливими потребами у дітей виступають потреби в самоствердженні, позитивній оцінці дорослих та у спілкуванні з ровесниками. Якщо в силу певних обставин ці потреби не задовольняються, у підлітка виникає почуття

дискомфорту, напруженості, що з часом обумовлює появу у неї певних ознак поведінкової дезадаптації внаслідок виниклої депривації. Особливо підвищена вразливість до незадоволення важливих для життя психічних потреб притаманна дітям-сиротам.

Взагалі термін «психічна депривація» означає нестачу, незадоволення важливих психічних потреб. З часів Д. Боулбі та Р. Спітца, вплив психічної депривації частіше асоціювали з невеликими групами населення: дітьми, які проживали в закладах інтернатного типу або довго знаходились без батьків у лікарні (так званий «госпіталізм»), людьми похилого віку, інвалідами, які теж знаходились у державних закладах, та людей деяких професій, робота котрих пов'язана з ізоляцією та збідненим середовищем. Та поступово завдяки новим дослідженням, приходить розуміння того, що проблему психічної депривації потрібно розглядати значно глибше.

Для більш досконалого вивчення різноманітного впливу психічної депривації її умовно поділяють на декілька видів і форм. Деякі види депривації можуть діяти одночасно, підсилюючи руйнівний вплив одна одної. Більшість авторів виділяє чотири базові види депривації, в залежності від потреб, які не задовольняються в тому чи іншому випадку. Перший вид – сенсорна (стимульна за Й. Лангмейером та З. Матейчком) депривація [2, с. 131]. Виникає при недостатності сенсорних стимулів, нестачі інформації, необхідної для психологічного благополуччя. До сенсорної депривації близька по суті і може розглядатися як її підвид є рухова депривація. Другий вид – депривація значень, інформаційна або когнітивна депривація. За Й. Лангмейером та З. Матейчком виникає при невпорядкованій, хаотичній структурі зовнішнього світу, яка не дає особистості розуміти, регулювати та передбачати життєві обставини [2, с. 131].

Наступним видом є емоційна депривація, або депривація емоційного відношення. Утворюється при недостатній можливості у задоволенні потреби у емоційних відношеннях, встановленню емоційних зв'язків особистості. Емоційну депривацію вважають базовою для формування материнської депривації. Поступово при подальшому незадоволенні головних психічних потреб дитини материнська депривація трансформується у сімейну депривацію [2, с. 103]. Сімейна депривація тісно переплітається не тільки з емоційною, але й з четвертим базовим видом психічної депривації – соціальною депривацією. Соціальна депривація (депривація ідентичності) трактується як неможливість чи обмежена можливість для засвоєння автономної соціальної ролі, розвитку особистості взагалі. Саме проблеми у соціалізації, які виникають в результаті ізоляції від об'єктів соціалізації, коли суспільство з будь – яких причин не виконує свої функції по підтримці повноцінного існування особистості. Прикладом впливу цього виду депривації є «діти - мауглі». Чим молодша особистість, тим наслідки депривації більш різнобічні та згубніші. Особливо це також стосується підліткового віку. У випадку ранньої соціальної депривації підліток не формується як особистість, тобто у нього відсутнє усвідомлення свого «Я». Досить ґрунтовно соціальна депривація вивчалася в першу чергу як вагомий

фактор впливу на дітей – сиріт. Дані дослідження виявили, що для дітей, які виховуються в закладах інтернатного типу характерні розлади самоідентифікації. Вони не вмюють налагоджувати довірливі стосунки, мають труднощі у спілкуванні та розумінні інших людей, у них спостерігається відсутність життєвої перспективи та велика внутрішня конфліктність.

Крім того, проявляється соціальна депривація характерним для всіх видів психічної депривації деприваційним синдромом: тривогою, страхом, депресією, почуттям самотності.

Слід наголосити на тому, що найбільша небезпека для розвитку підлітка виникає тоді коли існує дефіцит спілкування, що призводить до появи відчуття особистісної неповноцінності та формування у підлітка неприйняття самої себе, нездатності до дружби й любові, відсутність згуртованості з іншими людьми, подібності до них, самозаперечення, нехтування собою. Депривація негативно позначається на самосвідомості, призводить до появи відхилень у формуванні адекватної самоакцептації, служить причиною розладів і дисгармоній у процесі становлення образу Я, шкодить психічному здоров'ю особистості.

Сам у період підліткової кризи проходить дуже складно через зростання соціальної та моральної зрілості та його входження у нову систему відносин. Тому при недостатній підтримці з боку авторитетних для підлітка людей та референтних груп у нього може виникнути почуття непо- трібності і як наслідок самотності та відчуження.

Я. Гошовський [1, с. 24] підкреслює, що нехтування особистістю депривованого підлітка довколишнім мікросоціумом призводить до появи цілої низки психологічно дискомфортних станів, викривлених і роздроблених компонентів образу Я, що неминуче відбивається на всій структурі самосвідомості. Чітко простежується само занурення (самотність), пригнічене самокопирсання депривованого підлітка, що реалізується в хисткому й хаотичному образі Я та в загальній особистісній дезадаптації.

Визначення самотності Л. Симеонової це: «Самотність – це не просто склалась ситуація, коли ти проводиш час один. Це почуття, що в тебе немає близької людини, яка змогла б тебе зрозуміти...це відчуття, що в твоїх соціальних зв'язках щось зруйнувалося або ніколи не існувало»[6, с. 14].

Почуття відчуження слід розглядати і як наслідок переживання підлітком почуття самотності, і як фактор, що несе в собі соціальну депривацію.

«Характеристики відчуженості відповідають трьом рівням психічного відображення:

1. Відчуження на емоційному рівні трактується як прояв нездатності до прихильності та любові, відсутності емоційного зв'язку з іншими людьми.

2. Відчуження когнітивне проявляється в байдужості або негативній оцінці когнітивної діяльності особистості.

3. Відчуження на психосоціальному рівні є наслідком психосоціальної ізоляції" [1; 56].

Для підліткового віку самотність – особливий психоемоційний стан, який може стати базовим для формування таких негативних явищ, як комплекс неповноцінності, напруга, тривожність, порушення комунікативної сфери. "Самотність – це хворобливе усвідомлення того, що у нас відсутні значимі контакти з іншими. Вона прирікає людину на внутрішню порожнечу, що супроводжується сумом, пригнобленням, почуттям ізоляції, занепокоєнням і сильними бажанням бути потрібним і бажаним комусь" [3, с. 72].

Проте більшість психологи визначають самотність у підлітковому віці як патологічне негативне явище. Так, І. Кон розглядає самотність підлітка як нормальний стан особистості цього перехідного періоду. Разом із усвідомленням своєї унікальності приходить відчуття самотності. Підліткове "Я" ще невизначене та часто переживається як відчуття внутрішньої порожнечі, яку чимось необхідно заповнити. Звідси росте потреба у спілкуванні і підвищується потреба у самотності.

Варто зазначити, що складністю підліткового періоду полягає в тому, що підлітки претендують на визнання оточенням своєї дорослості, вимагають поваги й мають потребу в тому, щоб до їх думок прислухалися. Об'єктивний процес дорослішання й невизнання цього явища, яке супроводжується ставленням дорослих до підлітків як до дітей (за звичкою) спричиняє неадекватність їх самооцінки як особистості.

У депривованих підлітків із психофізичними вадами на біологічному та соціальному рівнях відбуваються ті ж самі процеси але вони ускладнюються трьома головними факторами:

- 1) відсутністю повсякденного батьківського піклування й спілкування;
- 2) перебуванням в інтернатному закладі;
- 3) наявністю життєвих обмежень.

Усі ці фактори зумовлюють недорозвиненість адекватної самооцінки підлітків цієї категорії, чим ускладнюють самоусвідомлення себе як повноцінної особистості в суспільстві, незважаючи на певні психічні чи фізичні обмеження, що і підтверджує проведене діагностичне дослідження.

Однією із важливих проблемних наслідків переживання самотності у підлітків є схильність до асоціальної поведінки та маргіналізація.

В період власної ідентифікації та пошуку свого місця в суспільстві депривованому підлітку як ніколи потрібна підтримка та розуміння з боку дорослих. Підлітки, що не мають в достатній кількості міжособистісного спілкування як правило, відчувають почуття самотності.

Отже, підліткова криза пошуку «сенсу життя» може призвести до загострення самотності. Даний феномен часто спостерігається в дитячих будинках: діти не мають можливості залишитись на самоті, тому нереалізована потреба в усамітненні породжує в них думки про нерозуміння оточуючих їх особистих потреб.

Ф.Райс згрупував можливі причини виникнення почуття самотності у підлітковому віці, основними з яких є:

- почуття відчуженості від батьків(діти-сироти);
- неповні сім'ї;
- маргінальний статус підлітка в суспільстві; [4, с. 324]

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, наслідки депривації проявляються в тому, що депривовані підлітки в результаті переживання самотності та довготривалого незадоволення потреб не здатні пристосуватися до ситуацій, що звичайні й бажані для суспільства.

Розвиток підлітків, які виховуються поза межами родини, свідчить не про відхилення в розвитку особистості, а про формування принципово інших механізмів її активності, які, даючи дитині можливість пристосуватися до життя у збіднених умовах (інтернатна установа), створюють обмеження для входження її в ширше соціальне оточення, зумовлюють розвиток неадекватності в побудові моделі подальшого спілкування, знижують активне ставлення до життя, призводять до самотності у майбутньому житті.

Перспективи подальшого вивчення окресленої проблематики ми вбачаємо в поглибленні теоретичних та емпіричних аспектів вияву особливостей переживання самотності депривованими підлітками.

Джерела та література

1. Гошовський Я.О. Становлення образу "я" у підлітків школи-інтернату: авто- реф. дис... на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.07 "Педагогічна та вікова психологія" / Я.О. Гошовський. - К., 1995. - 24 с.
2. Лангмейер Й. Психическая депривация в детском возрасте / Лангмейер Й., Матейчик З. – Прага : Мед. изд-во Авиценум, 2009. – 162 с.
3. Малышева С.В. Особенности чувства одиночества у подростков / Малышева С.В., Рождественская О.В. // Вестник МГУ. Серия 14. Психология. – 2001. – №3. – С. 63-68.
4. Райс Ф. Психология подросткового возраста / Ф. Райс. – СПб. : Питер, 2000. – 720 с.
5. Орбан Л.Э. Становление личности / Л.Э. Орбан. - М. : Луч, 1992. – 112 с 7, с. 77
6. Фетискин Н.П. Психологические основы образовательной депривации / Фетискин Н.П., Миронова Т.И. Учебно-методическое пособие. – Кострома: КГУ, 2007. – 148 с

Бібліографічні дані публікації:

Особистість і суспільство: методологія та практика сучасної психології : матеріали VI Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. (13 трав. 2019 р.) = Abstract I International Scientific & Practical Internet Conference (May 13, 2019) / За заг. ред. Я.О. Гошовського, О.В. Лазорко, А. В. Кульчицької, Т.В. Федотової. – Луцьк: ПП Іванюк В. П, 2019. – С. 154-159